

*Osvrti, prikazi, recenzije***Prikaz**

Siniša Zrinščak (ur.)

Globalizacija i socijalna država

RSP i SSSH, Zagreb, 1998., 266 str.

Zbornik radova *Globalizacija i socijalna država* sadrži tekstove koji su već prije bili objavljeni u časopisu *Revija za socijalnu politiku* u rubrici “Naš prijevod”, osim uvodnog teksta Vlade Puljiza, koji je posebno napisan za ovaj zbornik.

U zborniku su radovi podijeljeni u dva dijela. U prvom dijelu zbornika nalaze se oni tekstovi koji se bave razvojem i aktualnim problemima socijalne države u svjetskim razmjerima. U drugom dijelu knjige autori se bave postkomunističkim zemljama srednje i istočne Europe. Sam urednik u uvodu naglašava važnost objavljivanja zbornika: “Vjerujemo da oni mogu pripomoći razvijanju ne samo akademske već i seriozne društvene rasprave o svim pitanjima aktualnoga društvenog razvoja. To se može postići fokusiranjem pitanja konteksta razvoja socijalne države koji nazivamo globalizacijskim. Socijalno pitanje nije samo pitanje pauperiziranih građana tranzicijskih zemalja, niti samo pitanje slabo razvijenih zemalja Trećeg svijeta, niti samo pitanje onih zemalja koje su donedavno, ponovno tako neprecizno, nazivane azijskim tigrovima, a čiji industrijski razvoj nije bio ni socijalno ni demokratski arhitektiran. Socijalno pitanje jest danas i krućijalno pitanje tzv. bogatih zemalja” (str. 7).

Vlado Puljiz, profesor socijalne politike i predstojnik Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu, u svom tekstu *Globalizacija i socijalna država* (str. 11-34) iznosi misli o značenju i aspektima globalizacije kao “procesa porasta međuovisnosti svijeta u ključnim domenama života” (str. 11), o socijalnoj državi i promjenama koje su se do-

godile u strukturi zaposlenosti i obitelji, o zapadnim socijalnim državama, o postsocijalističkim socijalnim državama, te daje neke naznake globalne socijalne politike. Puljiz smatra da je globalizacija donijela mnoge probleme socijalnim državama i ugrozila njihove temelje uspostavljene u prvim desetljećima nakon Drugog svjetskog rata. Razvijene zapadnoeuropske socijalne države našle su se pred velikim izazovom. “Prilagodbe globalnoj ekonomskoj i tehnološkoj kompeticiji, (...) izazvale su restrukturaciju tržišta rada, socijalnu diferencijaciju i eroziju sustava socijalne sigurnosti” (str. 32). U postsocijalističkim zemljama velik utjecaj imaju Svjetska banka i MMF, smatra nadalje Puljiz, koje nastoje uvesti elemente socijalnog neoliberalizma, s naglaskom na ciljanu socijalno-zaštitnu mrežu i uvođenje tržišnih elemenata te privatizaciju u sustave socijalne sigurnosti.

Gosta Esping-Andersen, jedan od najcjenjenijih teoretičara i istraživača u području socijalne politike te profesor komparativne socijalne politike, čija je knjiga *The Three Worlds of Welfare Capitalism* prepoznata kao polazište svakoga teorijskog rada iz područja socijalne politike, u ovom se zborniku pojavljuje s dva članka: *Nakon zlatnog doba? Dileme socijalne države u globalnom gospodarstvu* i *Rješenja s pozitivnim rezultatom u svijetu međuovisnosti*. U članku *Nakon zlatnog doba? Dileme socijalne države u globalnom gospodarstvu* (str. 37-81) Esping-Andersen drži da su se u mnogim socijalnim državama programi transfera prihoda tijekom proteklih desetljeća “izopačili”, te su se pretvorili u poticaj da se ne radi. “U državama kontinentalne Europe ova je strategija prije pogoršala nego olakšala temeljni problem nezaposlenosti. Ona je povećala opterećenje troškova radne snage za sve malobrojniju ‘uključenu’ radnu snagu, te je na taj način povećala troškove ulaska za one koji su ‘isključeni’, a posebice za mladež” (str. 76). Esping-Andersen zaključuje “da se gospodarski učinci socijalne države ne smiju zanemariti. Ali, isto tako ne smijemo zaboraviti da je jedini valjan

razlog za promicanje gospodarske učinkovitosti postizanje socijalne sigurnosti” (str. 77).

U svom drugom članku (str. 81-97) Esping-Andersen daje rješenja s pozitivnim rezultatom u svijetu međuovisnosti, kako i sam naslov glasi. Ovaj tekst je uvodni tekst u zborniku radova *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economics*, koji obrađuje socijalnu politiku u različitim državama. Esping-Andersen se bavi problemom globalnog gospodarstva, problemom jednakosti i političkim problemima. Već na samom početku autor kaže: “Važno mjesto u ovoj studiji zauzimala su tri temeljna problema. Prvi bi se mogao nazvati problemom globalnog gospodarstva; drugi se tiče granica – i mogućih nepoželjnih posljedica – redistributivne i egalitarne socijalne države; treći je u biti politički problem stvaranja konsenzusa. Gdje pronalazimo međuovisnost, je li ona izvorna i, ako jest, mogu li se suprotnosti pomiriti?” (str. 81). Politički problem današnjice, zaključuje autor, jest kako stvoriti savezništvo, za alternativni, postindustrijski model socijalnog građanstva i egalitarizma.

Sljedi članak Martina Rhodesa *Globalizacija i zapadnoeuropske socijalne države: Kriitička analiza recentnih rasprava* (str. 97-135). Rhodes postavlja nekoliko pitanja: je li socijalna država u krizi, što se događa sa zapadnoeuropskim socijalnim državama, budućnost europskih socijalnih država: postoji li treći put, te pokušava na njih odgovoriti. Svoje odgovore na ta pitanja Rhodes naznačuje u objašnjavanju četiriju modela socijalne politike (skandinavski socijaldemokratski model; liberalni, anglosaksonski model; korporativni “bismarckovski model”; južnu “varijantu”, misleći pri tom na južnoeuropsku varijantu). U svom tekstu Martin Rhodes raspravlja o istoj temi kao i Gosta Esping-Andersen, ali na drukčiji način. Martin Rhodes smatra da se, pretpostavljajući malu vjerojatnost značajnih inovacija, u međunarodnoj sferi postavlja pitanje: gdje ostaju nacionalni sustavi socijalne zaštite. S jedne strane, kaže autor, to ih stavlja u situaciju da se sami bore za prilagodbu uglavnom neobuzdanim promjenama u globalnoj ekonomiji, a s druge strane, to stavlja krhko uravnoteženu globalnu ekonomiju u kontekst

razmrvljenih socijalnih i političkih sporazuma unutar država-nacija. Članak završava citatom J. G. Ruggia: “Jesu li vlade konačno sposobne kontrolirati troškove i ojačati fleksibilnost tržišta rada, istovremeno ograničavajući temelje unutrašnje ekonomske sigurnosti, treba tek vidjeti. Ako ne uspiju, to će također biti neuspjeh za liberalni trgovinski međunarodni poredak” (str. 128).

Postmodernizmom i socijalnom politikom u članku *Postmodernizam i socijalna politika: malen korak naprijed?* (str. 135-159) bave se Sue Penna i Martin O’Brien. Penna i O’Brien objašnjavaju različite pojmove, kao što su postindustrijalizam, postfordizam, poststrukturalizam, postmodernizam. Autori kažu da se ovi pojmovi vrlo često koriste kao istoznačnice, no oni žele pokazati da se ti pojmovi odnose na vrlo različita područja izučavanja i teorijske orijentacije. “Postindustrijalizam i postfordizam ukazuju na ukrštanje između globalnoga ekonomskog i geopolitičkog restrukturiranja te nacionalnih podjela i nejednakosti kroz koje se restrukturiranje postiže” (str. 156). Dok su postindustrijalizam i postfordizam bili zaokupljeni promjenama na političko-ekonomskoj razini, poststrukturalizam se bavi promjenama u diskursu i kulturnim značenjima. Postmodernizam je opisan manje kao koncept, a više kao oznaka koja se pridaje različitom skupu radova i razvojnih procesa. “Postindustrijski, postfordistički, poststrukturalistički i postmodernistički radovi, zasebno i u cjelini, pružaju disciplini socijalne politike alternativne teorijske perspektive i političke programe radi bavljenja kompleksnošću trenutnog restrukturiranja. Teorijska oruđa, razvijena u ‘post’ raspravama, ukazuju, na nov način, na redistributivne probleme u odnosima između ekonomske eksploatacije i diskriminacije manjinskih grupa te ohrabruju razvoj inkluzivnijih političkih i socijalno-političkih programa” (str. 157).

Ovim tekstom završava prvi dio zbornika, koji se bavi razvojem i aktualnim problemima socijalne države u svjetskim razmjerima.

Drugi dio zbornika *Globalizacija i socijalna država* započinje člankom Gya Standinga *Socijalna zaštita u srednjoj i istočnoj Europi: priča o iskliznulim sidrima i potrganim sigurnosnim mrežama* (str. 163-205).

Standing kaže: “Postoje oni koji vjeruju da su zapadnoeuropski modeli socijalne sigurnosti, bez obzira na ograničenja koja su uočili ‘zapadni’ kritički analitičari, najbolje rješenje, tako da bi se dio rizičnih okolnosti trebao pokriti preko socijalne sigurnosti vezane za zaposlenost, a svi oni rizici koji nisu vezani za zaposlenost, bili bi pokriveni univerzalnim naknadama, dok bi se siromaštvo sprječavalo ili liječilo preko socijalne pomoći” (str. 200). Standing smatra da postoje i oni koji misle kako ovo rješenje vodi u propast “zbog njihove upitne primjenjivosti na model smanjenog industrijskog zapošljavanja, zato što se smanjuju resursi koji dolaze iz osiguravajućih doprinosa, zbog vjerojatnosti da će veći dio resursa morati dolaziti iz općih poreza te zbog povećanja populacije koja malo doprinosi, a potrebuje dugotrajne transfere” (str. 200). Guy Standing u svom članku daje pregled razvoja socijalne politike u većini postkomunističkih zemalja.

Slijedi članak Boba Deacona i Michelle Hulsoma *Nastajanje postkomunističke socijalne politike: uloga međunarodnih agencija* (str. 205-227). U članku se govori o djelovanju svjetskih agencija, kao što su Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Europska unija, Vijeće Europe, i o njihovom utjecaju na razvoj socijalne politike u postkomunističkim zemljama. Autori su uvjereni da se proces donošenja političkih odluka u Srednjoj i Istočnoj Europi, te zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza rabi kao “testno polje” za ideje o budućnosti socijalne politike u svijetu. Deacon i Hulse zaključuju da je moguće “identificirati širok opseg preskripcija o socijalnoj politici koje dolaze ili iz jednog od postojećih svjetova socijalnog kapitalizma, ili iz nastajućega postfordističkog socijalnog svijeta” (str. 225). Deacon i Hulsom su u ovome radu opisali, na razini opće socijalne politike i na detaljnoj razini dohodovne politike, preskripcije koje uzorku od četiri zemlje srednje i istočne Europe i bivšeg Sovjetskog Saveza nudi 6 međunarodnih organizacija: MOR, MMF, EU, OECD, VE i Svjetska banka. “Zaključujemo da je moguće identificirati široki opseg preskripcija o socijalnoj politici koje dolaze ili iz jednog od postojećih svjetova socijalnog kapitalizma ... ili iz nastajućeg postfordističkog socijalnog svijeta ... Te nastajuće svjetove karakterizira-

mo ili kao socijalni liberalizam, tj. liberalizam sa sigurnosnom mrežom, ili kao futuristički svijet, unutar je koncept građanskog dohotka ključni element.” (str. 225)

Posljednji je članak *Reforma socijalnog sektora u postsocijalističkim zemljama: normativni pristup* (str. 229-265) Janosa Kornaija. Kornai piše o principima koji nas trebaju voditi u reformi socijalnog sektora. Autor u studiji izlaže ukupno devet principa. To su principi koji se odnose na fundamentalne vrijednosti, a prezentirani su u poglavlju “Etički postulati” (nezavisnost pojedinca i solidarnost). Poglavlje “Poželjna obilježja institucija i koordinativnih mehanizama” bavi se poželjnim osobinama institucija reformiranog socijalnog sektora (natjecanje, inicijative, nova uloga države, transparentnost, vremenski zahtjev programa). Slijedi poglavlje “Poželjni alokacijski omjeri”, u kojem Kornai razmatra poželjne alokacijske omjere u socijalnom sektoru i navodi osmi i deveti princip, skladan rast i održivo financiranje. Principi od 1 do 9 se nadopunjuju. Što se jedan primjenjuje potpunije, to je lakše primjenjivati drugi, smatra Kornai i zaključuje: “Devet principa u ovoj studiji nije vezano ni za koju partiju u Mađarskoj ili drugdje u postsocijalističkim zemljama. Njih se ne može svrstavati na uobičajen način. Oni nisu ni ‘lijevi’ ni ‘desni’ ili, da upotrijebim američku terminologiju, oni se ne podudaraju s onima što podupiru tradicionalne ‘liberalne’ ili ‘konzervativne’ ideje... Studija se, također, ograduje od hladnokrvnog radikalizma koji bi porušio sva dostignuća socijalne države i ideologa koji su nekritički neskloni prema državi, a naklonjeni tržištu. Skup od devet principa predstavlja specifičnu ‘centrističku’ poziciju i, makar je razgraničen od ljevice i desnice, crpi značajne ideje i prijedloge od objiju” (str. 262-263).

Tekstovi objavljeni u zborniku *Globalizacija i socijalna država* u izdanju *Revije za socijalnu politiku* i *Saveza samostalnih sindikata Hrvatske* mogu pomoći razvoju rasprave o svim pitanjima aktualnog društvenog razvoja. Svi radovi su izvorno napisani na engleskom i prevedeni na hrvatski jezik. Socijalno pitanje, kao što i sam urednik naglašava, nije samo pitanje slaborazvijenih zemalja Trećega svijeta. Socijalno pitanje se dakle ne odnosi samo

na nerazvijene ili slabo razvijene zemlje već je zapravo krucijalno pitanje i tzv. bogatih zemalja. Upravo o tome govori činjenica da se za područje socijalne politike razvija interes akademske zajednice, a o tome zasigurno svjedoči i pojava ovog zbornika, koji će dobro doći ne samo stručnjacima i službama u polju socijalnog rada nego i studentima socijalnih znanosti i svima koji se zanimaju za problematiku socijalne države u suvremenom svijetu.

Ana Pažanin

Prikaz

Robert A. Dahl

Poliarhija. Participacija i opozicija

Politička kultura, Zagreb, 1998.

(prijevod: Mijo Pavić, pogovor: Tomo Jantol)

Robert A. Dahl je ugledni američki politolog, koji je najveći doprinos dao na području empirijskog istraživanja demokracije, pa ga se smatra i vodećim suvremenim teoretičarom demokracije. U većini svojih knjiga Dahl govori o jednom sklopu pitanja demokracije promatra s obzirom na možda najvažniji njihov aspekt: odnos vladajućih garnitura i opozicije, koji za Dahla predstavlja svojevrstan lakmus-papir u istraživanju demokracije (i demokracije uopće), kako onom empirijsko-analitičkom, tako i teoretsko-sintetizirajućem. Tako među njegovim djelima nalazimo jedno koje nosi eksplicitan naslov *Režimi i opozicije*, ali i ova knjiga – *Poliarhija*, koja je na engleskom objavljena 1971., a na hrvatskom se pojavljuje u izdanju “Političke kulture” – pitanja demokracije razmatra unutar toga zadanih okvira.

U današnje vrijeme, kada i one najživlje i najtemeljite rasprave o demokraciji sam pojam demokracije uzimaju kao samorazumljiv, Dahlova knjiga predstavlja dragocjeno i pažnje vrijedno štivo, budući da zahtijeva i provodi vraćanje sadržaju pojma demokracije, i to

ne samo zbog terminološke preciznosti već i zbog konzekvencija koje takvo pojmovno preciziranje ima za konkretno političko djelovanje.

Demokracija, na način na koji je Dahl poima, podrazumijeva “politički sustav u kojemu je jedna od značajki posvemašnja ili gotovo posvemašnja prijemljivost za sve njegove građane” (11). Kao takva, demokracija danas nigdje u svijetu ne postoji u čistom obliku. No, to ne znači da se pojam demokracije mora odbaciti. Naprotiv, demokracija, prema Dahlu, u smislu ideala, može “poslužiti kao osnova za izmjeru stupnja do kojega se različiti sustavi približavaju toj teoretskoj granici” (12).

Valja imati na umu da cijela Dahlova argumentacija počiva na još jednom samoograničavanju razmatranja. Naime, kao i uvodne napomene i objašnjenja vezana za demokraciju, i analize te zaključci u daljnjem tijeku knjige odnose se – kako Dahl napominje – samo na “državne vladavine” (države, odnosno režime), a ne na niže razine upravljanja, kao što su, primjerice, poduzeća, radnički sindikati, općinske uprave, vjerske zajednice ili obrazovne ustanove.

Postavivši demokraciju – taj dostizni, ali još nedosegnuti ideal – kao osnovu po kojoj se mjeri stupanj demokracije nekog režima, Dahl utvrđuje još jedno preciznije mjerilo koje ističe čak i u naslovu ove knjige. Radi se, naime, o dva svojstva demokracije i manje ili više demokratiziranih društava, a to su: *participacija* kao obuhvatno pravo sudjelovanja u vlasti, tj. pravo glasa, i *opozicija*, odnosno javno osporavanje (*contestation*) vlasti. Dahlova napomena, vezana za ove sastavnice demokracije ili nedemokracije pojedinih režima, skreće pozornost na to da ni participacija ni opozicija ne jamče same po sebi ili svaka za sebe visoku demokraciju nekog režima, što dokazuju primjeri Švicarske, u kojoj ženski dio stanovništva (barem u vrijeme kada Dahl piše knjigu) nema pravo glasa, ali se (po mogućnosti javnog osporavanja) smatra visokodemokratiziranom državom, i primjer SSSR-a, u kojemu je, doduše, postojalo opće pravo glasa, ali nikakva mogućnost javnog osporavanja, što je karakteristika krajnje nedemokratiziranih režima (14).

Definirajući tako organon svoga ponajprije empirijskog istraživanja, Dahl dolazi do najpreciznijeg i objedinjujućeg pojma svoje knjige, a to je – *poliarhija*. Poliarhija je, prema Dahlovoj definiciji, relativno (ali ne-potpuno) demokratski režim; režim koji obuhvaća značajan dio populacije i značajno je liberaliziran, tj. izvanredno obuhvatan i veoma otvoren javnom osporavanju (17). Također, na drugom mjestu, Dahl kaže da je poliarhija onaj režim na razini čitave države u kojemu je, na dulje vrijeme, mogućnost javnog osporavanja dostupna velikom dijelu stanovništva (184).

S obzirom na dosad navedene teme – demokraciju, participaciju i opoziciju, te poliarhiju – Dahl ključni problem svoje knjige, a to je proces demokratizacije, sažima u tri povijesna preobražaja, koja nisu samo dio povijesti čovječanstva ili političkih ustrojstava, već su i danas (kao što će, vrlo izgledno, i nadalje biti) još uvijek na djelu. Prvi od tih povijesnih preobražaja se tiče prelaska hegemonija i oligarhija s političkom konkurencijom u gotovo-poliarhije; drugi pretpostavlja transformaciju gotovo-poliarhija u potpune poliarhije; a trećim korakom procesa Dahl smatra daljnju demokratizaciju poliarhija (19). Iako za svaku poliarhiju treći preobražaj predstavlja zadaću koju uvijek treba imati na umu, za većinu država u svijetu, pa onda i za temu Dahlove knjige, najbitnije su prve dvije preobrazbe. Dahlovo polazište zapravo je pitanje o načinu preobrazbe režima u kojem protivnici vlasti nemaju mogućnost organiziranog i javnog suprotstavljanja vlasti.

Znanstvenu, analitičku upornost Dahlovog istraživanja pokazuje poglavlje u kojem on već u naslovu postavlja pitanje: “Je li poliarhija uopće važna?”, što znači: treba li uopće – i ako treba, zašto – ustrajavati u uvijek većem demokratiziranju nekog režima? Ovo pitanje zazvučat će poznato hrvatskom čitatelju, jer se svim, ili gotovo svim, građanima Hrvatske barem latentno postavlja. Zašto bismo, naime, uopće mijenjali režime, kada su na koncu svi isti i kada se zapravo mijenjaju samo strukture vlasti ili pojedinci u njoj? No, Dahl ovo pitanje postavlja samo iz razloga što želi na njega odgovoriti potvrdno, odnosno – na osnovu empirijski iznađenih rezultata – poantirati u korist poliarhije. Stoga prigovore političkih

pesimista (kakva je, barem kod nas, većina građana) Dahl otklanja navođenjem konkretnih primjera i rezultata istraživanja koji govore u prilog poliarhiji. Upravo u tome krije se najveća vrijednost Dahlove pozicije: on se ne zalaže za poliarhiju (u smislu zajapurenog propagiranja i bezrezervne podrške), već nastoji pokazati (i majeutički dovesti i čitatelja do zaključka) da je poliarhija korisna i bolja od drugih, čistih ili miješanih, sistema, kao što su hegemonija, oligarhija i drugi. Mehanizmi poliarhije omogućuju veće “liberalne slobode” nego drugi tipovi vlasti, slobode koje su gotovo samorazumljivo u civiliziranom svijetu prihvaćene kao vrijednosti. Protuprimjere svome stavu Dahl daje sam kada kaže da i potpuna poliarhija zahtijeva daljnju demokraciju, i da je poliarhija samo “u većini slučajeva” i “najčešće” poželjna zamjena za hegemoniju, ovisno o konkretnim povijesnim i drugim uvjetima u pojedinim državama. Iz tih razloga, poliarhija nije niti povijesna nužnost (kao da bi sve hegemonije jednom morale postati poliarhije), a nije povijesno nužno niti potpuno demokratiziranje poliarhije (već je moguć čak i obrnuti smjer kretanja procesa demokratizacije).

Kako je poliarhija zapravo teško ostvariva, jer se teško sklapaju svi uvjeti koji omogućuju njezinu uspostavu, Dahl navodi sedam skupova uvjeta, čije posljedice omogućuju ili onemogućuju stvaranje poliarhije. Tih sedam skupova uvjeta jesu: 1. povijesni tokovi; 2. stupanj koncentracije u društveno-ekonomskom poretku; 3. stupanj društveno-ekonomskog razvitka; 4. problem jednakosti i nejednakosti; 5. subkulturalne podjele; 6. uvjerenja političkih aktivista i 7. dominacija jedne države nad drugom, tj. inozemna kontrola. Ovih sedam točaka predstavlja daljnju strukturu Dahlove knjige, odnosno teme koje on do zaključnih poglavlja slijedi i razmatra.

U poglavlju “Teorija: sažetak i tipologija” (184 i d.), Dahl – na osnovi onoga što je najprije empirijski istraženo, a potom iz rezultata zaključeno – pravi tipologiju, te različite države svijeta organizira prema ovim varijablama. U tom se poglavlju nalazi i sažeto objašnjenje njegove metode, razlozi zbog kojih se odlučio baš za nju, te njegova ocjena vlastite metode rada. Dahl u skladu s načinom svoga rada, nigdje u knjizi, pa ni u njezinim zaključnim

Prikaz

poglavljima, ne daje smjele prognoze, jer je svjestan da se one ne samo ne mogu nikada dati s potpunom sigurnošću nego ni podatci koje je on koristio nisu dovoljni (188, 220). No, ipak, u poglavlju koje nosi naslov "Post scriptum", oprezno iznosi neke strategije budućeg razvoja, tj. izvodi zaključke iz dosadašnje, kako on kaže, "općenite argumetacije" (koja, valja napomenuti, uopće nije općenita i načelna, već vrlo konkretna), zaključke koji bi mogli biti od koristi u budućem – praktičnom – djelovanju (189). Naime, on kaže kako ova knjiga, a naročito ovo poglavlje, nudi neke *strategije* koje bi mogle pomoći "zamišljenom novatoru" željom da u nekoj zemlji promijeni režim. No, pritom Dahl ne nudi (niti to može, s obzirom na uvijek jedinstvene osobne, nacionalne i povijesne situacije) *taktiku* željenog prijelaza u poliarhiju (195).

Ovaj bi dio knjige trebao zadovoljiti i one koji bi mu mogli prigovoriti na dugim analizama, koje zapravo nisu suviše zagledane u budućnost. Dahl je, naime, strogo znanstveno načinio analizu postojećeg stanja, u kojoj transparentnima postaju sve prednosti poliarhije (ali i njezini nedostaci), ostavljajući čitateljima i drugim znanstvenicima da ih dalje razvijaju, čak i na način domišljanja taktika budućeg razvoja. Dahlova *Poliarhija*, kao svojevrsna abeceda demokracije, nije proročka knjiga, ali bi za proroke mogla biti korisna. I ne samo za proroke, koji bi je uostalom teško i uzeli u obzir, već i za sve one koji već odlučuju na državnim razinama, odnosno za sve one koji mogu i trebaju odlučivati, te za sve one koji bi to htjeli. Naravno da ova preporuka vrijedi i za naše prilike. Naime, situacija u kojoj se nalazi naša demokracija (prema Dahlu: "demokracija") vodi nas zaključku da bi barem neki dijelovi ove knjige (u kojima Dahl upozorava na prednosti poliarhije i, što je još važnije, na mehanizme kojima se ona može uspostaviti i usavršiti) bili u izvjesnim krugovima u Hrvatskoj mnogo korisnije štivo od danas tako utjecajnog Huntigtonovog *Sukoba civilizacija*.

Hrvoje Jurić

Peter J. Euben

Corrupting youth: Political Education, Democratic Culture, and Political Theory

Princeton University Press, Princeton, 1997., str. 272

Peter J. Euben, američki profesor političkih znanosti na kalifornijskom sveučilištu, manje je poznat hrvatskoj politološkoj javnosti, no u SAD je objavio niz zapaženih radova o pitanjima demokracije, političke teorije i političkog obrazovanja (*The Tragedy of Political Theory: The Road Not Taken, Athenian Political Thought and the Reconstitution of American Democracy*). I u knjizi *Corrupting youth* bavi se istom tematikom, ali to čini na jedan osobit način, o čemu sam u predgovoru knjige kaže: "It does so in a particular if not peculiar way". Naime, u ovom radu Euben probleme političke znanosti, demokracije i političkog obrazovanja, s kojima se susrećemo danas, promatra kroz prizmu proučavanja Sokratove i Platonove filozofije, analize atenske demokracije, te iščitavanja klasičnih grčkih drama.

Knjiga je podijeljena u devet poglavlja koje u zajedničku cjelinu veže tematika proučavanja složenih veza i odnosa između filozofije, demokracije, političke znanosti i političkog obrazovanja, no i svako poglavlje može se čitati kao zasebni esej koji obrađuje pojedini specifični problem.

Prvo poglavlje, *Imploding the Canon: The Reform of Education and the War over Culture*, poslužilo je Eubenu za izlaganje polazišne točke. Prema autoru, američko se društvo danas nalazi u jednoj novoj situaciji. U proteklom stoljeću Amerikanci su se uvijek definirali kao antipod nekoj drugoj ideologiji, pa su svoj identitet vidjeli kao antitezu militarizmu, fašizmu i komunizmu. Završetkom hladnog rata problem određivanja identiteta, samoidentifikacije, izbio je u prvi plan i stvo-

rio problem fragmentacije američkog društva. Naime, po Eubenu, danas sve manji broj Amerikanaca pronalazi svoj identitet u pripadnosti građanskom društvu, a sve ih više svoju primarnu identifikaciju nalazi kroz etnički, rasni ili spolni identitet. Između ovih dviju koncepcija vodi se svojevrsni “kulturni rat” koji prijeti da ugrozi stabilnost demokracije. Kako na ovaj sukob reagira obrazovanje, prije svega političko obrazovanje, te kakva bi općenito trebala biti uloga političkog obrazovanja u demokratskim političkim sustavima pitanja, su o kojima Euben piše u svojoj knjizi.

Corrupting Socrates naslov je drugog poglavlja u kojem autor iznosi svoje viđenje biti političkog obrazovanja i izlaže argumente koji dokazuju neophodnost postojanja takvog obrazovanja. Pri tome polazi od Platonovog djela *Obrana Sokratova*, u kojem Sokrat iznosi svoju koncepciju o nerefleksivnom, nepromišljajućem životu kao životu nedostojnom ljudskog življenja. Prema Sokratu, samo razmišljajući, propitkujući svoj život u kontekstu života drugih moći ćemo razmišljati uopće. Euben smatra da se ova Sokratova koncepcija “mislećeg življenja” može prenijeti i na političko obrazovanje te drži da jezgru političkog obrazovanja treba činiti razvijanje jedne specifične vrste mišljenja koju naziva “representative thinking” str. 34-38). Osnovna odlika ove vrste razmišljanja jest da čovjek pri sagledavanju neke situacije sebi predoči, prezentira, stajališta drugih ljudi. Što si više različitih stajališta drugih ljudi možemo predočiti dok razmišljamo o nekom problemu, i što bolje možemo zamisliti kako bi se mi osjećali na njihovom mjestu, vredniji će biti i naš konačni zaključak, naše mišljenje. Promoviranje ovakova načina razmišljanja po autoru je najsigurniji vodič za političko obrazovanje građana.

Drugi dio poglavlja donosi argumentaciju u prilog nužnosti političkog obrazovanja za održavanje stabilne demokracije, što političko obrazovanje čini putem razvijanja građanske kulture koja podržava demokraciju. Demokratsko funkcioniranje države po Eubenu tako više počiva na uspjehu političkog obrazovanja da stvori podupiruću kulturu, nego na pojedinim institucionalnim aranžmanima, kao što su podjela moći, ili postojanje povelje o ljudskim pravima.

The Battle of Salamis and the Origins of Political Theory, treće je poglavlje u kojem Euben nastavlja eksplikaciju teze o nužnosti postojanja političkog obrazovanja i demokratske političke kulture za uspješno funkcioniranje demokracije. Kao primjer za to poslužio mu je jedan povijesni događaj, pomorska bitka iz 480.g. prije Krista, u kojoj su se sukobili helenski savez pod vodstvom Atene i Perzijanci. Grci su tom prilikom pobijedili brojčano nadmoćne Perzijance, a Euben ovu pobjedu objašnjava razlikom u političkim kulturama sukobljenih strana. Perzijanci smatraju da moć počiva na materijalnoj snazi i odlučnom vodi koji donosi sve odluke, dok Grci imaju drukčije poimanje politike u središtu kojeg je sloboda pojedinca. Ovdje sloboda ne znači puku odsutnost tiranije, već aktivnu participaciju ljudi u javnom životu i mogućnost da se živi prema zakonima koji se donose kolektivnom akcijom. Tako je po Eubenu grčka moć bila funkcija grčke slobode, to jest demokratske političke kulture.

Četvrto poglavlje ima naslov *Democratic Accountability and Socratic Dialectic*, a u njemu Euben želi pokazati kako nam ostavština atenske demokracije može pomoći u razmišljanju o vlastitim problemima. Ovu nam analogiju pokazuje na problemu kontroiranja nositelja vlasti. *Dokimasia* i *euthunai* (str. 92-97) procesi su kojima se u demokratskoj Ateni osiguravala kontrola nad nositeljima vlasti. Svaki se kandidat za neku javnu službu prije preuzimanja te službe, kao i neposredno nakon njezina napuštanja, morao podvrgnuti sudu porote izabrane od strane naroda. Svaki građanin mogao je biti izabran ili za porotnika ili za službenika, što je dovelo do međusobne odgovornosti. Ovo široko uključivanje građana u kontrolu nositelja vlasti i uspostava institucije odgovornosti na tim osnovama proces je demokratizacije politike koji obilježava Atenu petog stoljeća prije Krista. Dvadeset pet stoljeća kasnije politika, prema Eubenu, ide suprotnim smjerom, smjerom svojevrsne elitizacije politike. Građani modernih država suočeni su s moćnim elitama koje građanima sužavaju prostor javne debate te postupno žele odbaciti instituciju odgovornosti, o čemu Euben kaže: “Indeed, we could argue that in the narrowing of public space and discourse, we are witnessing a process that

precisely reverses the movement toward democratization that occurred in Athens in the fifth century B.C.” (str. 99)

U petom poglavlju, *When There Are Gray Skies: Aristophanes' "Clouds" and the Political Education of Democratic Citizens*, autor ponovo govori o specifičnostima atenske demokracije. Ukazuje na jednu posebnu vrstu političke edukacije koja je tamo postojala, a to su grčke drame. Ovu tezu objašnjava analizom Aristofanove komedije *Oblaci* i Sofoklove tragedije *Antigona*. Festivali drame pružali su Grcima prostor i vrijeme da pogledaju na svoje svakodnevne odluke jasnije nego što to pritisak svakodnevnih politike dopušta. Drame su obrađivale različita politička pitanja koja su u prošlosti bila predmetom rasprave, a ponovnim sagledavanjem odluka i rezultata tih odluka pružala se građanima mogućnost da kritički promisle i ocijene svoje postupke. Takvim promoviranjem načina mišljenja koje je nužno za demokraciju, drame su, po Eubenu, bile jedan od najvažnijih političkih edukatora Atene.

“Antigone” and the Languages of Politics naslov je šestog poglavlja u kojem Euben obrađuje, po njemu, jedno od najvažnijih pitanja moderne politike, pitanje političkog jezika i političkog govora. On drži da se u svakoj vrsti govora javljaju situacije kad ljudi, koristeći isti jezik, razumijevaju potpuno različite, čak nepomirljive stvari. Kako je govor, uz akciju, središnja karakteristika politike, ova pojava nemogućnosti komunikacije bit će nužna popratna pojava političkih procesa. Autor kao ilustraciju ponovo uzima dramu *Antigona* u kojoj dva glavna lika, Antigona i Kreont, koristeći se istim jezikom, uspostavljaju potpuno različite, konkurirajuće definicije pojmova kao što su zakon, prijateljstvo, čast, itd. Problem političke komunikacije u našem vremenu je pojačan težnjama profesionalnih političara da iskoriste govor kao sredstvo manipulacije, pa tako oni manipuliraju riječima, a jezik je, na način kako ga oni koriste, daleko od toga da bude neutralno oružje promišljanja.

U sedmom poglavlju, naslovljenom *Oedipean Complexities and Political Science: Tragedy and the Search for Knowledge*, Euben – slijedeći svoj pristup o političkoj kulturi kao

osnovnoj determinanti efikasnog funkcioniranja demokracije – daje kritiku jednoga drugog pristupa proučavanju politike i demokracije, teorije racionalnog izbora. I ovaj se put poslužio grčkom dramom, Sofoklovim *Kraljem Edipom*. Glavni lik drame je Edip, kralj Tebe, čovjek koji svijet oko sebe sagledava racionalno, a njegova apstraktna i generalizirajuća inteligencija omogućava mu da uvijek donosi ispravne odluke. No on je i čovjek koji zanemaruje svoju prošlost i svoj identitet, što ga na koncu vodi tragičnom kraju. Za Eubena je Edip simbol mita racionalnosti, a njegove karakteristike najbolje opisuju odlike pobornika teorije racionalnog izbora. Teorija racionalnog izbora vidi čovjeka kao pojedinca, čije ponašanje je vođeno njegovim interesom i svjesnim izborom, koji posjeduje dobro ustrojeni i organizirani sustav preferencija i matematičkih vještina koje mu omogućavaju izračunavanje najboljeg izbora između mogućih alternativa. Po autoru, ova postavka je neodrživa, jer se u tumačenju ljudskog ponašanja odbacuje uloga prošlosti, zanemaruje tradicija, te minimalizira ili potpuno odbacuje snaga kulture nekog društva. Ekonomski pristup analizi političkog ponašanja, oslanjajući se na metode apstrakcije i generalizacije, a odbacujući kulturne specifičnosti društva, dao je prikaz svijeta koji, po Eubenu, u stvarnosti ne postoji.

The “Gorgias”, Socratic Dialectic, and the Education of Democratic Citizens naslov je osmog poglavlja u kojem se autor vraća na pitanje obrazovanja za demokraciju. Ovdje želi razmotriti problem modernog obrazovanja za demokraciju, to jest razlike između političkog i politiziranog obrazovanja, pri čemu pod politiziranim obrazovanjem podrazumijeva političku indoktrinaciju. Problem otvara analizom Platonovog dijaloga *Gorgija* u kojem Sokrat i Gorgija vode raspravu o mogućnosti obrazovanja čovjeka. Za Eubena oni svojim razlikama u stajalištima predstavljaju paradigme razlika obrazovanja i indoktrinacije. Gorgija svojim inzistiranjem na tome da postoje sredstva i metode pomoću kojih se svaki građanin može oblikovati u željenom obliku, predstavlja anticipaciju procesa koji se danas pod krinkom edukacije za demokraciju nude mladima. Učenici se smatraju pasivnim objektima koje se može modelirati prema nekom nacrtu dobrog društva. Što se uči, tko poučava

i kad se nešto poučava, strogo je regulirano. Nasuprot Gorgiji javlja se Sokrat koji, po Eubenu, predstavlja dobar primjer onoga što bi političko obrazovanje trebalo biti. Sokratovo viđenje čovjeka kao mislećeg bića i njegovo inzistiranje na filozofskoj raspravi Euben prebacuje na prostor modernog obrazovanja, tako da Sokratovo zagovaranje mislećeg življenja “prevodi” u zagovaranje odgoja mladih za promišljanje svakodnevnih političkih procesa, a Sokratovo isticanje rasprave obrazac je po kojem u političkoj edukaciji mladih ističe značenje dijaloga koji je, po njemu, zanemaren.

Posljednje poglavlje pod naslovom *The “Protagoras” and the Political Education of Democratic Citizens* predstavlja sažetak prethodnih dijelova knjige. U ovom poglavlju autor analizira Platonov dijalog *Protagora*, po mišljenju Eubena najsloženije i najslojevitije Platonovo djelo, čime želi pokazati svu složenost i slojevitost problematike političkog obrazovanja. Čovjek svoju kulturu stječe socijalizacijom, političku kulturu stječe političkom socijalizacijom, no hoće li ta politička kultura biti sposobna za podržavanje demokracije, ovisi prije svega o sposobnostima društva da u okviru političke socijalizacije organizira efikasno i svrhovito političko obrazovanje koje će kod građana razviti demokratske dispozicije. Demokracija je krhka tvorevina, a obrazovanje je način da je osnažimo, pa tako Euben u posljednjoj rečenici knjige kaže: “democracy is a wager and education the means of winning it” (str. 266).

Corrupting youth knjiga je koja na zanimljiv način tematizira probleme suvremene političke znanosti, prije svega problem političkog obrazovanja. Povijesno-filozofska analiza poslužila je Eubenu za razmišljanje o aktualnim političkim problemima. Autor problemima koje otvara ne pristupa analitički, već deskriptivno, što proizlazi iz logike same autorove intencije. Glavni cilj mu nije detaljno analizirati pojedine probleme, već ukazivanjem na njih potaknuti dalje rasprave. Eubanova knjiga može poslužiti kao dobar putokaz za razmišljanje o položaju i značenju političkog obrazovanja u okviru političke znanosti.

Berto Šalaj

Prikaz

Stanley A. Renshon

High Hopes – The Clinton Presidency and the Politics of Ambition

New York University Press, New York & London 1996., str. 402

U međunarodnim krugovima uobičajeno je da se još za vrijeme predsjedničkog mandata pojave brojna djela u kojima se analizira, procjenjuje rad postojećeg šefa države, vrednuju njegovi politički potezi i njihove konsekvencije na domaćoj i inozemnoj političkoj sceni, traže potankosti iz njegove biografije i privatnog života, intrigantne za široku javnost. Predsjednik i administracija SAD-a dodatno su interesantni, jer zbog svoga istaknutog političko-pravnog položaja i organizacije izvršne vlasti u SAD-u, predsjednik je stvarni šef države koji rukovodi unutarnjom i vanjskom politikom, te donosi odluke koje mogu biti sudbonosne za cijelu naciju, a kako se radi o najmoćnijoj državi svijeta, i međunarodnu zajednicu u cjelini.

Pojačani interes za četrdeset drugog američkog predsjednika, Billa Clintona, uzrokovao je svakako njegovim predsjedničkim aktivnostima u posthladnoratovskim uvjetima, ali dijelom i skandalima u koje je upleten.

Djelo “High Hopes – The Clinton Presidency and the Politics of Ambition” nastalo je nakon što je Bill Clinton po drugi put inauguriran u Bijeloj kući. Od ubojstva Johna F. Kennedyja, četiri američka predsjednika – Johnson, Ford, Carter, Bush (ne računajući Nixona koji je morao dati ostavku), nisu uspjela dobiti drugi mandat. Za razliku od brojnih djela o Billu Clintonu, koja su nedavno preplavila zapadna tržišta, a bave se uglavnom njegovim djetinjstvom, školovanjem i seksualnim skandalima, knjiga “High Hopes – The Clinton Presidency and the Politics of Ambition” govori o Clintonovom predsjednikovanju. Kroz pet poglavlja: Presidents Psihology and the Public; The Character of Bill Clinton;

Growing up, coming of age; The Political Consequences of Character; Conclusion, autor provodi neuobičajenu, zanimljivu analizu odnosa Clintonova karaktera, ideala, ambicija i efektivnosti njegove vladavine, uzimajući u obzir promijenjeno američko i internacionalno ozračje.

Autor smatra da je za vladavinu Billa Clintona njegova osobnost bitna kao ni za jednog američkog predsjednika do sada, jer je "on došao na vlast u prekretnici američke i svjetske povijesti, kada su SAD bile suočene s velikim ekonomskim i socijalnim problemima te nejedinstvenom, neefikasnom administracijom". Sam naslov knjige – *High Hopes* – po njemu jasno simbolizira što američka javnost očekuje od svoga predsjednika, a podnaslov "Politics of Ambition" ključni je element osobnosti modernoga američkog predsjednika Clintona, spremnog da u interesu američke nacije adekvatno odgovori na sve novonastale izazove procesa globalizacije.

Premda su Amerikanci iščekivali s optimizmom inauguraciju Billa Clintona, jer im je njegovo samopouzdanje u predsjedničkoj kampanji dalo naslutiti da je upravo on adekvatan, efektivan vođa koji će se brinuti za njih, danas su politički analitičari i javnost podijeljeni oko ocjene njegove vladavine. Dok ga jedni hvalje i odobravaju njegove političke poteze, mnogi mu istovremeno ne vjeruju i vehementno ga odbacuju. Stoga autor smatra da će Clinton i nakon isteka svoga drugog mandata najvjerojatnije ostati zapamćen kao "najkontroverzniji američki predsjednik". "Jedino je Richard Nixon", nastavlja autor, "kojemu je Clinton na neki način i sličan, uživao tako podijeljeno mišljenje javnosti". Najbitniji uzrok tome autor vidi u samoj prirodi Billa Clintona. Opisujući njegov karakter, Renshson naglašava Clintonovo lukavstvo, upornost, angažiranost, obrazovanost, sklonost i talentiranost za politiku, želju za dokazivanjem, ambicioznost, odlučnost da ostavi osobni politički pečat, ali i brojne osobne i političke mrlje i mane iz bliže i daljnje prošlosti, koje sve učestalije izviru na površinu te ga konstantno prate kroz javni život i rad. Njegovo predsjednikovanje kombinacija je "solidnog, kontinuiranog izvršavanja predsjedničkih obveza i kontinuirane bor-be s

njegovim manama i mrljama iz prošlosti". Opisujući takvo predsjednikovanje, pu-no neprestanih uspona i padova, autor upotrebljava naziv "divergentna evolucija predsjednikovanja".

Kontroverznosti, kontradiktornosti Clintonovog karaktera ostavljaju traga i u odnosu i suradnji s članovima administracije. Njegov "nestrpljiv takmičarski ego, prenatrpan želja za uspjehom, potreba da se neprestano osjeća posebno, te da u Bijeloj kući bude specijalan" često su zapreke za postizanje potrebnog konsenzusa na američkoj političkoj sceni. S obzirom na relativno bogato radno iskustvo u javnim službama i političku karijeru prije inauguracije za šefa države, prema autoru, Clinton ima "iznenađujuće malo razumijevanja za suradnike s kojima radi u Uredu, koji ga okružuju i savjetuju".

S druge pak strane, ocjenjuje li se njegovo predsjednikovanje po postignutim političkim rezultatima (ekonomsko blagostanje, suficit budžeta, uspješnost Urugvajске runde pregovora GATT-a, uspješnost pregovora oko NAFTA-e, reforme socijalne i vojne politike, Haiti, Bosna, nova uloga NATO-a), tada se Clinton svakako svrstava u red vrlo uspješnih šefova država za američku naciju.

No, za autora "sama inteligencija nije dovoljna za uspješno vladanje, čak ni tako lukavom predsjedniku kao što je Bill Clinton", već je za kvalitetno političko odlučivanje i sposobnost da se dobije potrebna podrška Kongresa i javnosti bitan i njegov "karakterni integritet". Stoga se autor bavi Clintonovom psihologijom i komparira neke odrednice njegova karaktera s postojećim teorijama političkog vodstva.

Psihološko-vrijednosni sklop predsjednikovih ideala, ambicija, vjerovanja i najrazličitijih karakternih osobina svakako nije odlučujući za način njegova vladanja, ali u cjelokupnoj ocjeni mandata može pomoći boljem razumijevanju predsjednikovih uspjeha i promašaja.

Zato je djelo "High Hopes – The Clinton Presidency and the Politics of Ambition" zanimljivo ne samo onima koji se profesionalno bave američkom političkom scenom, međudodnosom predsjednika i političkog sustava, već i

širokom krugu čitatelja koji će svakako naći brojne zanimljivosti o predsjednikovanju šefa danas jedine dominantne svjetske sile.

Onima, pak, koje više interesira sama biografija Billa Clintona, veza s Hillari Rodham Clinton, njegove antivijetnamske aktivnosti, tajni izlet u bivši SSSR, afera Whitewater, tijekom predsjedničke kampanje i usporedba s nekim potezima protukandidata Busha, preporučujemo knjigu "Clinton Confidential", autora Georga Carpozia, Emery Dalton Books, California, 1995.

Lidija Čehulić

Prikaz

Stanko Nick

Diplomacija – metode i tehnike

Barbat, Zagreb 1997.

Posljednjih nekoliko godina obilježeno je značajnom osjetljivošću hrvatskog društva prema diplomaciji. Budući da je Hrvatska nakon osamostaljivanja morala stvoriti vlastite diplomate, 1991. u sklopu Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske počela je djelovati diplomatska škola, koja je 1995. prerasla u Diplomatsku akademiju; 1994. objavljena je *Politika i diplomacija* Radovana Vukadinovića, 1995. *Diplomatsko i konzularno pravo* Svjetlana Berkovića i *Diplomatski protokol* Marija Mikolića, a 1996. preveden je i rasprodan Felthamov *Diplomatski priručnik* (*Diplomatic Handbook*). Navedene knjige pomogle su autoru odrediti okvire rada i u stanovitoj se mjeri poklapaju s materijalom knjige *Diplomacija – metode i tehnike*.

Autor, dr. Stanko Nick, veleposlanik je i pravni savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova Republike Hrvatske, a ujedno i predavač na poslijediplomskom studiju međunarodnih odnosa na Fakultetu političkih zna-

nosti, te Diplomatskoj akademiji i vojnom učilištu "Petar Zrinski". U predgovoru je sam autor objasnio kako je knjiga ponajprije pisana za polaznike Diplomatske akademije i studente Fakulteta političkih znanosti, te da je u tom svojstvu i dobila status udžbenika. Druga joj je namjera da mladim hrvatskim diplomatskim kadrovima posluži kao praktični priručnik, te da koristi svima onima koji su po svojem poslu, hobiu ili osobnom zanimanju upućeni na komuniciranje s inozemstvom i strancima.

Diplomacija – metode i tehnika podijeljena je na dva dijela, na sedam glava teksta i priloge, u kojima se nalaze autentični materijali (note, memorandum, aide-memoire, pisma ministra, non paper, punomoći, pismo zahvale, deklaracije, rezolucije, podsjetnik za pripremu dolaska strane delegacije, podsjetnici traženja podrške pred izbore, kurirska pisma, te korespondencija UN na engleskom i francuskom). Knjiga se bavi diplomacijom kao vještinom i diplomacijom kao metodama rada.

Prva glava *Diplomacija i diplomati* objašnjava što je to diplomacija, kakav je profil idealnog diplomata, kakva je koncepcija moderne diplomacije; objašnjava razliku profesionalaca i onih drugih, te obrađuje lokalne običaje i razlike (*When in Rome, do as the Romans do*). Na samom početku, autor nam razbija iluzije o privlačnosti diplomatskog zvanja i razvija debatu – je li bolje da diplomati budu profesionalci ili ne? Dok se u mnogim američkim knjigama o diplomaciji rabe nazivi *karijerni* i *nekarijerni* ambasador ili diplomata, niz autora ne zazire od upotrebe termina amater, a hrvatski zakon o vanjskim poslovima sadrži pojmove "profesionalni" i "ugovorni" diplomati. Autor je sklon zaključku da je nepravедno i pogrešno tvrditi kako su svi neprofesionalni diplomati *a priori* slabiji od svojih kolega koji dolaze iz struke, budući da amateri imaju neke prednosti – nisu opterećeni fabriciranim koncepcijama, otvoreni su za nove ideje i fleksibilniji prema okolini. S druge strane, nedostaje im znanat, poznavanje brojnih pravila igre, spoznaja kako se u kojoj situaciji postupa *lege artis*. Ako uspiju prevladati nedostatke, mogu se koristiti svojim prednostima, a ako ne – od prednosti nema ništa a nedostatak ostaje, pogoršava se i

pretvara u diletantizam, izaziva komplekse i stvara ozbiljne probleme. Autor spominje i psihološki moment: “Velika većina normalnih ljudi ne bi niti pomislila da se, bez ikakvih kvalifikacija i iskustava, upusti npr. u projek-tiranje tunela pod kanalom La Manche, prihvatiti komandu nad nuklearnom podmornicom ili svojem djetetu izvršiti trepanaciju lubanje. Niti bi im itko normalan ponudio da se takvog nečeg prime. S druge strane, smatra se sasvim normalnim da ti isti ljudi upravljaju međudržavnim odnosima, sklapaju međunarodne ugovore, rješavaju sporove i najizravnije sudjeluju u odlučivanju o stvarima rata i mira” (str 36.) Na kraju, smatra autor, sve se svodi na jednostavnu podjelu: na dobre i loše ambasadore, odnosno diplomate.

Organizacija i način rada ministarstva vanjskih poslova i diplomatsko-konzularnih predstavništva, druga je glava u kojoj nas autor upoznaje sa sastavom MVP i diplomatsko-konzularnih predstavništva, njihovim funkcioniranjem i kontaktima; pravilima i pravicima komuniciranja; praćenjem zbivanja u zemlji primateljici i izvještavanjem, te odnosima u diplomatsko-konzularnom predstavništvu. U ovom poglavlju autor nam objašnjava pojmove – *terminus technicus* – koje upotrebljava u knjizi, a koji nisu uobičajeni u našoj praksi. Prvi termin su “Ujedinjene nacije”. Autor tvrdi da termin “Ujedinjeni narodi” nije točan i argumentira ga izvornim tekstovima Povelje UN i prijevodima koji su mu bili dostupni – “We people of the United Nations; Nous, les peuples des Nations Unis; itd.”, koji svi u prijevodu znače: “Mi, narodi Ujedinjenih nacija” i u kojima se ne brkaju pojmovi narod i nacija. Drugi pojam je “ambasador”, tj. “ambasada”, za koje autor smatara da su ispravni, za razliku od uobičajenog “veleposlanstvo” i “veleposlanik”. Autor obrazlaže da je zadnjih godina, u želji da govorimo čistim hrvatskim, stari naziv “poklisar” zamijenjen slovenskim izrazom “veleposlanik”, te da on ne vidi razlog da se jedan međunarodni *terminus technicus*, zamjenjuje stranom riječju. Takav je primjer i termin “diplomatski kor”, koji je preveden s francuskog (*corps diplomatique* – diplomatsko tijelo), a isti smisao imaju i termini koji se koriste u važnijim europskim jezicima (koji imaju druge riječi za zbor, tj. pjevačku

družinu). Dr. S. Nick ne vidi razloga zašto se u Hrvatskoj koristi termin “diplomatski zbor”, a ne kor.

Treća se glava zove *Specifična područja u diplomaciji* i objašnjava ih, i to: vojnu, ekonomsku i kulturnu diplomaciju, kao i djelatnost ostalih “specijalaca” – ataše za rad, ataše za medije, ataše za školstvo, financijski ataše, poljoprivredni ataše – te religioznu i sportsku diplomaciju.

U načine i sredstva diplomatskog komuniciranja (glava 4.) spada usmeno komuniciranje, telefonski razgovor, pisano komuniciranje i diplomatska korespondencija. Dok se za usmenu komunikaciju može reći da čini samu bit diplomatskog zanata, pisana komunikacija i korespondencija tipične su za diplomaciju i imaju posebno značenje sa stajališta diplomatske tehnike. Stoga nam autor i objašnjava tipove diplomatskog dopisivanja – osobno pismo, službeno pismo, notu, verbalnu notu ili notu u trećem licu; memorandum, pro memoria i aide-memoire; non-paper (primjeri se nalaze u prilogu). Znanje stranih jezika smatra se jednom od važnih oznaka profesionalnog diplomata, a nepoznavanje jezika može uzrokovati velike nesporazume. Autor odgovara na pitanje – koliko bi jezika i koje bi sve jezike dobar diplomata morao poznavati? Zna-nje jednog jezika nije dovoljno. Danas je naj-korisnije da prvi strani jezik bude engleski; izbor drugog jezika ovisi o afinitetima i struci, ali načelno preporučuje francuski; za treći strani jezik preporučuje neki egzotični jezik (kineski, arapski), jezik susjeda ili korisni ta-lijanski, španjolski ili njemački; dok za dalj-nje učenje stranih jezika nema ograničenja. Važno je da pravi profesionalac nikad ne prestaje učiti.

Peta glava, *Tehnika diplomatskog pregovaranja*, po ocjeni autora, najvažniji je dio knjige. Diplomatske razgovore i pregovore karakterizira činjenica da sugovornici imaju uglavnom precizirane instrukcije i unaprijed zadana stajališta, svoj minimalni i maksimalni cilj u čijem rasponu se i pokušavaju postići dogovori. Autor se osvrće na Uryevu knjigu, koja je kod nas prevedena 1994. pod naslovom *Kako izbjeći “Ne”* (*Getting Past No: Negotiating with Difficult People*), te nas upoznaje s njegovim stavovima, npr. “Najbo-

lje što dobar pregovarač može jest da svojeg sugovornika dovede do njegova minimuma²⁷. U svakom slučaju, da bi došlo do dogovora, nužan je kompromis, koji na našim geografskim prostorima ima pejorativan prizvuk. Autor vidi razlog tome u prošlim vremenima, kad je kompromis značio malograđansko zastranjivanje, dok su pravi ljudi s partijskim karakteristikama bili beskompromisni borci. Sposobnost postizanja kompromisa je znak duboke životne mudrosti i preduvjet za uspješno obavljanje diplomatske aktivnosti. Autor nam dalje objašnjava način na koji treba voditi razgovore, kako razgovarati u četiri oka, kako pregovarati formalno (javno), a kako tajno. No razgovori nisu uvijek diplomatski, budući da se koriste pritisci, prijetnje, ucjene, podiže se ton, vrijeđa, prekida razgovor ili se čak daje ultimatum. Ali, politika i jest umijeće mogućega. Autor nas upoznaje i s najnovijom sistematizacijom dokumenata iz područja međunarodnog prava, koju je pripremila grupa stručnjaka Vijeća Europe, a koja razlikuje sljedeća sredstva mirnog rješavanja sporova: pregovori i konzultacije, dobre usluge, posredovanje, mirenje, arbitraža (arbitražni sudovi i komisije, Stalni arbitražni sud), sudsko rješavanje (Međunarodni sud pravde, ostali sudovi), rješavanje u okvirima međunarodnih organizacija (UN i ostale organizacije), te ostali načini mirnog rješavanja. Zakonom o sklapanju i izvršavanju međunarodnih ugovora sveobuhvatno je regulirana ova kompleksna materija sa stajališta temeljnih normi međunarodnog ugovornog prava u Republici Hrvatskoj. Unatoč obavezi da se ratificiranog ugovora pridržavaju, tijekom cijele povijesti čovječanstva, a i danas, bilo je vladara i političara koji potpisuju svaki ugovor koji im se čini probitačan, ili ugovor koji ne mogu ne potpisati, a zatim ne poklanjaju nikakvu pažnju onom što su potpisali. Iako diplomati ne bi trebali biti medijske ličnosti, jer suvišan publicitet nije dobar za posao koji diplomati obavljaju, novija praksa pruža nemali broj suprotnih primjera.

U ovom odjeljku autor nije mogao da ne spomene praksu vezanu za hrvatsku diplomaciju i diplomaciju u Hrvatskoj. Nakon žive medijske aktivnosti naših diplomata u zemljama primateljicama, vratio nam se bumerang. Čitav niz stranih predstavnika, di-

plomatskih i drugih, ne silazi sa stranica naših novina, daju javne savjete hrvatskoj vladi o svakom pojedinom aspektu hrvatske politike, daju intervjue svim medijima u kojima objašnjavaju što u Hrvatskoj ne valja i tako krše osnovna pravila lijepoga diplomatskog ponašanja.

Šesta glava posvećena je *Diplomaciji izvan službenih prostorija*, najrepresenzativnijem i najugodnijem aspektu diplomatskog posla. Autor navodi kako je kod ljudi izvan struke pojam diplomacije vezan uz luksuzne aute, svečano odijevanje, svakodnevne prijeme, koktele i vrtne zabave, balove, otmjene ručkove i večere. Razne protokolarnе i društvene obaveze nerazdvojni su dio posla, a autor nam savjetuje kako uživati u “neslubenoj” diplomaciji te da je iskoristimo za obavljanje posla i postizanje željena cilja. Daje nam vrlo praktične podatke, na primjer, kako se odjenuti, kakav poklon donijeti i treba li uopće poklon, raspored sjedenja oko stola, teme za razgovor, o odabiru jela i pića, itd. Na temelju vlastitih loših iskustva, autor upozorava na mogućnost zatvaranja diplomata u zlatni kavez, u kojem se sve važne informacije dobivaju u diplomatskom koru. No, bitno je da takve informacije ne smiju biti glavni i jedini izvor informacija, jer “Glavni i osnovni cilj diplomatskog rada jest i mora biti održavanje sistematskih, pažljivo planiranih, svakodnevnih, čvrstih veza s visokim ili manje visokim službenim predstavnicima zemlje primateljice” (str. 162).

U sedmoj glavi, *Multilateralna diplomacija, priprema i rad međunarodnih konferencija*, autor objašnjava razvoj multilateralne diplomacije, čiji je glavni cilj istovremeno i istovjetno rješavanje jednog aspekta međunarodnih odnosa u širem krugu država. Autor ne inzistira na klasificiranju multilateralne diplomacije, te konstatira da se njome bave najiskusniji i najkvalitetniji ljudi u diplomatskoj službi svoje zemlje. Odlično znanje engleskog i francuskog jezika, te poznavanje još jednog jezika bitni su preduvjeti za kvalitetno obavljanje posla. Pri tome, nadodaje on, mnoge međunarodne organizacije imaju svoje lingvističke uvjete, a zahtjevi koji se postavljaju pred predstavnike malih zemalja mnogo su stroži i ozbiljniji nego oni pred

kojima stoje predstavnici velikih sila (*You have to be twice as good to be good at all*). Multilateralac mora biti u stalnom pokretu. Niti jedna veza, niti jedno poznanstvo nije suvišno, a osobito dobre veze treba njegovati sa zemljama koje u nekoj međunarodnoj organizaciji imaju važnu ulogu, nadasve treba biti u dobrim odnosima sa SAD, koje su glavni kontributor budžetu većine međunarodnih organizacija.

Smatra također da knjizi nije potreban zaključak, te da treba ostati nedovršena i otvorena, budući da je i njegova osnovna ideja bila kako proces stručnog osposobljavanja i usavršavanja diplomata nikada ne prestaje, te da i najkvalificiraniji imaju što naučiti. Živimo u vremenu u kojem se, s jedne strane, ide što većoj specijalizaciji, a s druge strane, osobito u društvenim djelatnostima, ima sve više amaterizma, neprofesionalnosti i dilatatizma. Posljedice nestručnosti jednako su važne u medicini, kao i u diplomaciji, gdje se ne manifestiraju samo na pojedinca već na čitavo društvo i državu.

“Ako ova knjiga pomogne da se izbjegne makar jedan jedini ‘gaf’ u našim odnosima sa svijetom – bila je vrijedna pisanja”, ocjenu o njoj autor prepušta čitateljima i kolegama.

Diplomacija – metode i tehnike pisana je s namjerom da bude udžbenik, ali njezina zanimljivost prelazi okvire zadane literature. Knjiga je izuzetno živopisna i zanimljiva, a i puna je anegdota i dogodovština iz diplomatskog života. Autor nas upoznaje i sa svojim radom u diplomatskoj službi, opisuje vlastita pozitivna i negativna iskustva i dogodovštine, a u prilogima donosi dio svoje diplomatske korespondencije. U samom tekstu autor često daje osobne primjedbe, vezane za određene pojave i situacije. Osnovni smisao *Diplomacije* je kritika diplomatskog amaterizma i zalaganje za stvaranje kvalitetnog, stručnog, obrazovanog i profesionalnog hrvatskog diplomatskog kadra, koji bi uvijek bio spreman za permanentno usavršavanje, kao i učenje na pogreškama. Knjigu najtoplije preporučujemo.

Lidija Kos-Stanišić

Prikaz

Paul Robert Magocsi

Historical Atlas of East Central Europe

University of Washington Press, Seattle & London, 1995., str. 218

“Povijesni atlas istočne središnje Europe” prvi je sveobuhvatni povijesno geografski prikaz te regije. Premda je taj dio Starog kontinenta kroz povijest obilovao političko-geografskim previranjima, migracijama stanovništva, oružanim sukobima, većina povjesničara te regije preferirala je pisati samo o vlastitoj zemlji, a sustavno proučavanje povijesti istočne središnje Europe od strane znanstvenika izvan tog područja počinje tek početkom 19. stoljeća.

Niti jedno od pedeset poglavlja novog atlasa ne bavi se isključivo samo jednom zemljom, već se prikazuju geografske i političke cjeline koje su bile dominantne i značajne u vremenskom periodu koje se obrađuje u tom poglavlju. Autor počinje sa 4. stoljećem poslije Krista, a završava svoj kronološki prikaz geopolitičkom podjelom toga prostora 1992. godine. U nastojanju da što više izbjegne sentimentalnu interpretaciju izuzetno bremenite, bogate i 1600 godina duge povijesti, profesor povijesti i političkih znanosti na Sveučilištu u Torontu, direktor Multikulturalnog povijesnog društva u Ontariu (*Multicultural History Society of Ontario*) i autor brojnih knjiga o istočnoj središnjoj Europi, Paul Robert Magocsi, pripremajući svoje najnovije štivo, proveo je čitav niz novih znanstvenih istraživanja, projekata, surađujući pritom s uglednim međunarodnim znanstvenicima i institutima koji se bave tim dijelom Starog kontinenta.

Prostor istočne središnje Europe autor je geografski omedio: “... na sjeveru Baltikom, na jugu Sredozemnim morem, na zapadu lingvističkom granicom njemačko-talijanskog

naroda, te na istoku političkom granicom bivšeg SSSR-a.”

Tako gledano atlas prikazuje današnju Poljsku, Češku, Slovačku, Mađarsku, Rumunjsku, Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Jugoslaviju, Makedoniju, Albaniju, Bugarsku, i Grčku. No, s obzirom na to da su se velika carstva, kraljevstva, dinastije, monarhije, unije, alijanse i najraznovrsniji kratkoročni ili dugoročni savezi zemalja na tom prostoru kroz povijesno razdoblje koje se obrađuje protezali i izvan prvotno zacrtanih autorovih granica istočne središnje Europe, na pojedinim kartama u atlasu prikazuje se i prostor Istočne Njemačke (Mecklenburg, Brandenburg, Prusija, Saxonia, Lusatia) Bavarska, Austrija, sjevernoistočni dio Italije (Venecija), današnja Litva, Bjelorusija, dio Ukrajine, Moldova i dio zapadne Turske.

No za autora je istočna središnja Europa “prostor koji se proteže od 10 do 35 stupnja istočne zemljopisne dužine”. Uzme li se u obzir uvriježeno geografsko određenje europskog kontinenta od 10. stupnja zapadne do 60. stupnja istočne zemljopisne dužine (zapadna obala Islanda, Portugala do gorja Ural), tada se može reći da prostor koji se obrađuje u atlasu predstavlja trećinu Europe pa bi, smatra autor, precizniji naziv za taj prostor bio središnja Europa. No “hladnoratovska politička podjela na Istočnu i Zapadnu Europu te posthladnoratovske promjene u Istočnoj Europi”, nastavlja autor, “pridonijele su da se taj prostor danas sve češće naziva istočna središnja Europa.”

Kao što nema općeprihvaćenog, jedinstvenog stajališta oko imena i teritorija koji spada u istočnu središnju Europu, nema ni konsenzusa glede regionalne podjele toga prostora. Uzimajući u obzir povijesne i geografske faktore, autor se drži podjele na “tri zone”:

1. “Sjeverna zona – danas bivša Istočna Njemačka, Poljska, Litva, Bjelorusija, Ukrajina – zapadno od rijeke Dnjepr i Moldavija;
2. Alpsko-karpataska zona – danas Češka, Slovačka, Austrija, Njemačka, Rumunjska, Slovenija, Hrvatska – sjeverno od rijeke Kupe i Save, te sjeveroistočni dio Italije;
3. Balkan zona – počinje južno od rijeke Save i Dunava i proteže se dokle i Sredozemno i Egejsko more – obuhvaća dio Hrvatske (južno od Kupe i Save) Bosnu i Hercegovinu, Jugoslaviju, Makedoniju, Bugarsku, Albaniju, Grčku i europski dio Turske.”

Autorova deskripcija političkih i administrativnih promjena u tom dijelu svijeta popraćena je sa 89 karata (45 u boji na cijeloj stranici), crteža, 28 tablica. Neprocjenjiva vrijednost novog atlasa je što autor, uz političko-administrativne aspekte, daje zanimljive prikaze (popraćeno zemljopisnim kartama, grafičkim i tabličnim prikazima) ekonomskog razvoja, obrazovanja, kulture, demografskog razvoja, vojnih snaga, vjerske strukture, migracija stanovništva, etničke strukture u pojedinoj administrativno-političkoj cjelini kroz povijest. Iscrpni podatci o prosječnoj količini godišnjih padalina po regijama, vegetaciji, rasprostranjenosti prirodnih bogatstava, minerala, rudača, kultiviranosti agrarnih površina, gustoći naseljenosti, veličini gradova, te kartografski prikazi glavnih trgovačkih putova, plovnih rijeka, željezničkih i navigacijskih ruta kroz povijest dodatno će zaintrigirati svakog čitatelja.

Premda se radi o geografski velikom prostoru i povijesti bogatoj kronološkim događanjima, svi tekstovi pisani su jednostavnim, konciznim, širokom krugu čitatelja lako prihvatljivim stilom, a olakšavajuća okolnost je i činjenica da su imena gradova i naselja (koja su se često kroz tako dugotrajnu povijest i po nekoliko puta mijenjala) pisana službenim nazivom zemlje u kojoj se danas nalaze (npr., službeni hrvatski naziv za gradove na teritoriju Hrvatske). Na nekim se kartama uz sadašnji naziv grada nalaze i njegova imena kroz povijest (npr., Dubrovnik – Ragusa). Isto načelo vrijedi i za rijeke koje teku teritorijem nekoliko država. Jedino su gradovi Rimskog i Bizantskog carstva pisani u klasičnoj latinskoj ili grčkoj formi.

“Povijesni atlas istočne središnje Europe” nije se mogao pojaviti u boljem trenutku. Nakon raspada četiri desetljeća relativno stabilnog europskog političko-sigurnosnog sustava, još uvijek se stvara nova političko-ekonomsko-sigurnosna karta Starog kontinenta. Na prostoru istočne središnje Europe nastale

su brojne nove samostalne države, s još akutnim žarištima bivših, trenutnih i mogućih novih nestabilnosti. Mnoge od njih, danas više nego prije, pozivaju se na svoje povijesno naslijeđe, nastojeći učvrstiti svoju novu poziciju u promijenjenom europskom okruženju.

Stoga je najnoviji atlas svakako prijeko potreban studentima, profesorima, znanstvenim istraživačima, ali i korisno, edukativno štivo novinarima, biznismenima, djelatnicima državnih službi, političarima i svima onima koji teže boljem razumijevanju prošlosti, sadašnjosti i budućnosti regije, trenutno zvane istočna središnja Europa. Osim toga, obilna bibliografija i navedeni izvori korištenih karata pružaju dodatnu mogućnost čitatelju da proširi svoje znanje o nekoj tematici ili povijesnom razdoblju koje ga posebno zanima.

S nestrpljenjem se očekuje nastavak – volumen II. navedenog atlasa, koji će prikazati najnovija previranja (od 1992. godine) na tom području.

Lidija Čehulić

Obavijest

Osnovana Hrvatska udruga za međunarodne studije

Nakon osamostaljivanja Republike Hrvatske i njezinog punopravnog uključivanja u međunarodnu zajednicu, porastao je interes za izučavanje međunarodnih odnosa. Polazeći od takvog interesa, na poslijediplomskom studiju *Međunarodni odnosi* na Fakultetu političkih znanosti, u zadnjih nekoliko godina, budući stručnjaci i znanstvenici za ovo područje imaju priliku steći nova znanja. Da bi stručnjaci i znanstvenici koji se bave međunarodnim odnosima, mogli što potpunije ostvarivati svoje zadaće na stručnom i znanstvenom planu, pokrenuta je inicijativa za osnivanjem udruge koja bi se bavila međunarodnim studijama. U tome se pošlo i od iskustva brojnih

drugih europskih država, gdje takve udruge postoje i uspješno djeluju.

Na poticaj Inicijativnog odbora za osnivanje udruge, u Zagrebu je na Fakultetu političkih znanosti 2. travnja 1999. godine osnovana *Hrvatska udruga za međunarodne studije* (Croatian International Studies Association). Na osnivačkoj skupštini, nakon što je prihvaćen Statut i donesena Odluka o osnivanju Udruge, izabrani su članovi tijela Udruge. Za predsjednika je izabran prof. dr. sc. *Radovan Vukadinović*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti, a za potpredsjednike prof. dr. sc. *Vlatko Mileta*, redovni profesor i dekan Fakulteta političkih znanosti te general-bojnik *Marinko Krešić*, pomoćnik ministra obrane Republike Hrvatske. Izabrano je i sedam članova Upravnog odbora te tri člana Nadzornog odbora.

Kako je istaknuto na osnivačkoj skupštini, *Hrvatska udruga za međunarodne studije* je Udruga slobodno udruženih građana s područja Republike Hrvatske, radi ostvarivanja njihovih zajedničkih potreba i interesa te aktivnosti na području međunarodnih odnosa. Ciljevi Udruge su: okupljanje i povezivanje stručnjaka koji se bave međunarodnim studijama, te poticanje i pomoć u ostvarivanju njihovih zajedničkih potreba, interesa i aktivnosti na tom području. Udruga će svoje ciljeve ostvarivati kroz djelatnosti kao što su:

- organiziranje savjetovanja, predavanja, seminara, kongresa, tribina i drugih stručnih skupova o problemima međunarodnih odnosa;
- strukovno povezivanje, stručno i znanstveno usavršavanje članova;
- poticanje studenata dodiplomskog i poslijediplomskog studija, te mladih stručnjaka da se bave proučavanjem međunarodnih odnosa;
- suradnja s drugim istovrsnim udrugama i organizacijama u inozemstvu, te svim organizacijama koje će podupirati rad Udruge;
- ostvarivanje stručne i znanstvene suradnje s domaćim i inozemnim strukovnim udrugama;
- izdavanje stručnog časopisa i drugih publikacija.

U raspravi na osnivačkoj skupštini Hrvatske udruge za međunarodne studije, predloženo

no je i nekoliko konkretnih inicijativa, kao što su pokretanje *Godišnjaka za međunarodne studije*, organiziranje stalne tribine s aktualnim temama te prezentiranje rada Udruge na Internetu. Planira se organiziranje rada Udruge i u pojedinim županijama u kojima za to postoji interes.

Siniša Tatalović